

ZVĒRINĀTA NOTĀRA PIENĀKUMS NOVĒRTĒT RĪCĪBSPĒJU CILVĒKIEM AR GARĪGA RAKSTURA TRAUCĒJUMIEM¹

NOTARY'S OBLIGATION TO ASSESS THE CAPACITY TO ACT OF PEOPLE WITH MENTAL DISABILITIES

Laura Kadile, *Dr. iur. cand.*

Latvijas Universitātes Medicīnas fakultātes pētniece

Summary

This article focuses on the legal obligation of notaries to assess the capacity of persons before concluding a notarial act. In particular, it examines how legal doctrine and case law reveal the procedure for complying with this obligation in Latvia, focusing on the possible challenges of assessing the capacity of persons with mental disabilities. The German legal framework concerning this topic is also addressed. The key idea proposed by the article is that compliance with the obligation should not be declaratory, thereby jeopardising the protection of mentally disabled persons in a legal transaction. It is necessary to establish a mechanism for the assessment of capacity to act in order to ensure that the obligation to assess capacity is implemented in a consistent manner.

Atslēgvārdi: zvērināts notārs, notariāls akts, rīcībspējas novērtēšana, garīga rakstura traucējumi

Keywords: sworn notary, notarial act, assessment of capacity to act, mental disability

Ievads

Lai pasargātu tiesiska darījuma slēdzējus vai noteiktos gadījumos – arī trešās personas no tiesiskiem trūkumiem darījumu noslēgšanā, pastāv zvērinātu notāru institūts. Caur notariāta institūtu tiek realizēta valsts uzraudzība pār privāttiesiskajās attiecībās īstenojamo pamattiesību ievērošanas pienākumu, kā arī likumīgu attiecību aizsardzību no valsts perspektīvas.² Personu privāttiesiskajās attiecībās notariālajam aktam jāspēj garantēt tiesisko drošību, tāpēc rīcībspējas novērtēšana ir obligāts nosacījums arī zvērinātam notāram pirms notariāla akta taisīšanas. Gadījumos, ja pārbaudāma ir personu ar garīga rakstura traucējumiem rīcībspēja, pastāv personas tiesību un tiesisko interešu apdraudējuma risks, tāpēc nepieciešams noskaidrot, vai

¹ Raksts izstrādāts saskaņā ar projektu “LU doktorantūras kapacitātes stiprināšana jaunā doktorantūras modeļa ietvarā” Nr. 8.2.2.0/20/I/006.

² Osipova S. Latvijas notariāta funkcijas un tā sniegtās juridiskās palīdzības pieejamība, to izvērtējums, https://www.tm.gov.lv/sites/tm/files/202001/Documents/lv_documents_petijumi_osipova_petijums_07022009_final.doc [aplūkots 26.02.2023.].

spēkā esošais tiesību regulējums paredz skaidru un vienotu kārtību notāra profesionālā pienākuma izpildei, lai garantētu minēto personu tiesisko aizsardzību.

1. Rīcībspējas novērtēšanas pienākums

Rīcībspēja ir vispārīgs personas statusu raksturojošs faktors, kas balstās pieņēmumā, ka pilngadīga persona tiesiskos darījumos ir apveltīta ar spējām paust savu gribu. Civillikuma 1405. pantā³ noteiktās spējas tiek atzītas par obligātu tiesiska darījuma noslēgšanas priekšnoteikumu un sastāvdaļu. Tādēļ rīcībspējas noteikšana un konstatēšana atzīstama par obligātu apstākļos, ja tiesiska darījuma dalībnieks vēlas piedalīties civiltiesiskajā apgrozībā.

Notariāta likuma 83. pants noteic, ka, taisot notariālu aktu, zvērināts notārs pārbauda darījuma dalībnieku identitāti, rīcībspēju un pārstāvības tiesības.⁴ Tātad rīcībspēja ir notariāla akta taisīšanas priekšnoteikums. Tādēļ zvērināta notāra pienākums pirms notariālā akta taisīšanas ir spēt to novērtēt, tostarp personām, kuru spējas paust savu gribu ir ierobežotas, piemēram, garīga rakstura traucējumu dēļ.

Sistēmiski interpretējot tiesību normu ar Notariāta likuma 87.¹ pantu,⁵ notāram noskaidrojama arī dalībnieku griba un darījuma noteikumi, turklāt skaidri un nepārprotami pierakstot personu paziņojumu, kā arī iepazīstinot dalībniekus ar iespējamām darījuma tiesiskajām sekām. Iepriekš minēto pierakstu veikšana vērsta uz dalībnieku papildu aizsardzību, proti, lai likuma nezināšana vai pieredzes trūkums netiktu izmantots darījuma dalībniekiem par ļaunu. Tātad, lai pārliecinātos par to, vai darījuma dalībniekam tiesiska darījuma noslēgšanas būtība un sekas ir skaidras un saprotamas, pirms tiesiska darījuma parakstīšanas notāram ir pienākums to nolasīt dalībnieka vai dalībnieku priekšā. Tādēļ notariālais akts tiek parakstīts tikai pēc tam un tikai tādos apstākļos, ja notariālā akta dalībnieks ir spējīgs paziņot notāram, ka noslēdzamā notariālā akta saturs, tā juridiskā nozīme viņam vai viņai ir saprotama. Turklāt apliecinot, ka notariālais akts atbilst arī pašu dalībnieku gribai.

No minētajām tiesību normām ir redzams, ka tiesiska darījuma dalībnieku rīcībspējas izvērtējums un arī darījuma dalībnieku gribas noskaidrošana ietilpst notāra ikdienas pienākumos.

2. Spēju novērtēšana personām ar garīga rakstura traucējumiem

Apstākļos, ja personas rīcībspēja tiesiska darījuma noslēgšanas brīdī nav ierobežota likumā noteiktajā kārtībā, darījuma dalībnieks, neskatoties uz to, var atrasties tādos apstākļos, kādos sava fiziskā vai garīgā stāvokļa dēļ pats nav spējīgs saprast vai vadīt savas darbības – kā pavisam, tā arī daļēji. Citastarp tas var notikt zināmu garīga rakstura traucējumu dēļ. Tā, piemēram, Latvijas Republikas Augstākās tiesas

³ Civillikuma 1405. pants noteic: “lai darījumam būtu tiesīgs spēks, ir vajadzīgs, lai tā dalībniekiem būtu tiesībspēja un rīcībspēja šā darījuma taisīšanai; pretējā gadījumā darījums nav spēkā.” 2012. gada 29. novembra likums “Grozījumi Civillikumā”: LV likums. Pieņemts 29.11.2012. [07.05.2023. red.], 81. pants.

⁴ Notariāta likums: LV likums. Pieņemts 01.06.1993. [20.02.2023. red.], 83. pants.

⁵ Turpat, 87.¹ pants.

praksē vienā no tiesas spriedumiem ir secināts, ka tikai tā apstākļa dēļ, ka līgums ticis noslēgts notāra klātbūtnē, nevar izslēgt iespēju, ka persona varēja nesaprast līguma patieso jēgu un kļūdīties sava vecuma vai pastāvošās situācijas dēļ.⁶ Apstākļos, ja rīcībspējīga persona tiesisku darījumu taisījusi, atrodoties nesamaņas stāvoklī vai nespējot saprast savas darbības nozīmi, vai nespējot savu darbību vadīt, tas atzīstams par spēkā neesošu.⁷ Tādējādi rīcībspēja jāvērtē, piepildot ar saturu ģenerālklausulu “saprast savas darbības nozīmi vai spēt savu darbību vadīt”.

Šeit norādāms, ka, sastādot notariālo aktu, notāram ir iespēja pārbaudīt tikai darījuma dalībnieku publiski pieejamo jeb oficiālo rīcībspējas statusu. Attiecīgi – noteikt, vai rīcībspēja personai nav tikusi ierobežota ar spēkā stājušos tiesas spriedumu. Notāram, pārbaudot Iedzīvotāju reģistru un Nederīgo dokumentu reģistru, ir jāpārlicinās par reģistrā iekļauto informāciju saistībā ar notariālā akta dalībnieka rīcībspējas ierobežojumu.⁸ Apstākļos, ja noteikta informācija ir pieejama, notāram jāpārlicinās, kādā apjomā rīcībspēja personai ir ierobežota un vai nepastāv šķēršļi konkrētās darbības veikšanai.

Ikdienā noslēdzamos notariālos aktos ne notāram, ne arī pārējiem tiesiska darījuma dalībniekiem lielākoties nepastāv šaubas par kāda no darījuma dalībniekiem gribu noslēgt darījumu vai spējām saprast savas rīcības nozīmi un sekas. Šaubu neesamība par notariālā akta būtību un atbilstību personas gribai parasti konstatējama, ievērojot personas uzvedību un savstarpējo komunikāciju.⁹ Tomēr arī ikdienā vien personas ārēji novērtējamais fiziskais stāvoklis, padziļināti nenoskaidrota personas ārējā uzvedība ne vienmēr atbildīs personas iekšējai gribai. Tādējādi ne vienmēr ārēji objektīvi redzamais gribas izpaudums sakrīt ar personas subjektīvo gribu.

Iepriekš minētais būtu sistēmiski jāaplūko ar Notariāta likumā postulēto pienākumu vērtēt ikvienas personas rīcībspēju un dalībnieku gribu. Tātad pirmšķietami arī tādu personu rīcībspēju, kuru ārējā uzvedība vai izskats nevarētu radīt aizdomas par jebkāda veida ierobežotām spējām un traucējumiem. Pretējā gadījumā likumā ietverta prasību notārs izpildītu vien formāli vai neizpildītu nemaz. Šāds secinājums sakņojas arī tiesu praksē. Proti, kādā no lietām tiesa atzina, ka notāre, balstoties vien uz savu iekšēju pārliecību, kas attiecīgajā lietā pirms darījuma parakstīšanas nespēja radīt šaubas par personas spēju traucējumiem vai ierobežojumu, nav ievērojusi no Notariāta likuma 83. panta izrietošo prasību, kas paredz zvērinātas notāres pienākumu vērtēt rīcībspēju.¹⁰ Iepriekš minētajā lietā vienpusējā darījumā turklāt nebija ietverta atruna par to, ka notāre personas rīcībspēju būtu pārbaudījusi vai izskaidrojusi darījuma saturu, kas attiecīgajā lietā paredzēja plašu tiesību un pienākumu apmēru.

Iepriekš minētais ļauj secināt, ka praksē var pastāvēt situācijas, kad notārs pienākumu pārbaudīt personas rīcībspēju neizpilda pilnvērtīgi un pēc būtības, bet gan tikai formāli. Šāda pieeja visupirms apdraud tiesiskā darījuma dalībnieka intereses, īpaši tad, ja personas spējas ir traucētas. Personas tiesiska darījuma uztveres spējas nedrīkst tikt balstītas tikai un vienīgi uz notāra iekšējo pārliecību, attiecīgās dienas

⁶ Augstākās tiesas Civillietu tiesu palātas 19.08.1999. spriedums lietā Nr. PAC-368.

⁷ Civillikums: LV likums. Pieņemts 28.01.1937. [02.02.2023. red.], 1408. pants

⁸ Notariāta likums: LV likums. Pieņemts 01.06.1993. [15.03.2023. red.], 75. panta ceturtdā daļa.

⁹ Kurzemes rajona tiesas Saldū 03.01.2020. spriedums lietā Nr. C-0014-20/18.

¹⁰ Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 20.09.2017. spriedums lietā Nr. CA-2066-17/32.

noskaņojumu vai pat intuīciju. Turklāt, ievērojot apstākli, ka Latvija kā vienīgā Eiropas Savienības dalībvalsts un latīņu tipa notariāta valsts nodrošina notariāta pakalpojumus attālināti, šādos apstākļos rīcībspējas novērtējuma nozīme ir jo vairāk būtiska.¹¹

Tomēr bez jau iepriekš minētā gadījuma, kad ārēji personai rīcībspēja *a priori* nav ierobežota, jāaplūko vēl kāda situācija. Proti, notārs, vērtējot personas rīcībspēju, pretēji iepriekš minētajam gadījumam, var balstīties vien uz vispārējo garīgo veselības stāvokli. Proti, personas gara darbības traucējumu stāvoklis personai ir atzīstams par fakta jautājumu.¹² Personas rīcībspēju nav pieļaujams noteikt, tikai pamatojoties uz personas ārējo izskatu vai pirmšķietamiem veselības traucējumiem. Šādu pienākumu uzliek ANO Konvencija par personu ar invaliditāti tiesībām.¹³ Tikai tādēļ vien, ka tiesisks darījums sastādīts notāra klātbūtnē, tas nav atzīstams par spēkā esošu, izslēdzot jebkādu iespēju tā spēkā esamību apšaubīt. Attiecīgi nedrīkst *a priori* uzskatīt, ka notāram pastāvējusi iespēja par dalībnieka spējām pārliecināties nekļūdīgi, novēršot visas iespējamās šaubas.

Neskatoties uz iepriekš minēto, kā arī apkopojot rakstā veikto tiesu nolēmumu izpēti, ir atzīstams, ka atsevišķās lietās notariāls apliecinājums personas rīcībspēju garantē jau pirmšķietami, neveicot padziļinātāku izpēti par to, vai un kā šādas spējas personai tika novērtētas. Piemēram, vienā no lietām tiesa, atsaucoties uz Civillikuma 1431. pantu,¹⁴ atzinusi, ka apstākļos, ja persona ir parakstījusi līgumu notāra klātbūtnē, tad pēc būtības persona savu patieso un brīvo gribu ir paudusi. Turklāt arī devusi piekrišanu pašam līguma saturam.¹⁵ Vēl precīzāks secinājums izriet no kāda Rīgas apgabaltiesas sprieduma, kurā atzīts, ka notariāls apliecinājums garantē ne vien to, ka paraksts ir autentisks, bet arī to, ka paraksttiesīgā persona ir bijusi rīcībspējīga.¹⁶ Turklāt notariālais apliecinājums garantē, ka zvērināta notāra, neitrālas un neieinteresētas valsts amatpersonas klātbūtnē izdarītais paraksts ir labprātīgs un pēc pašas personas brīvas gribas.¹⁷ Tieši zvērināta notāra kā tiesu sistēmai piederīgas personas amata pienākumu pildīšanā ir pamats paļauties uz rīcības tiesiskumu un šo amatpersonu neieinteresētību.¹⁸

Tomēr tiesu nolēmumi jautājumā par rīcībspējas pirmšķietamu pastāvēšanu nav viendabīgi. Proti, fakts vien, ka paraksts ticis veikts pie notāra, nespēj apliecināt, ka darījuma dalībnieks ir spējīgs savas darbības nozīmi saprast apstākļos, ja ārsta eksperta slēdziens tomēr liecina par pretējo.¹⁹ Līdz ar to darījumu dalībnieku spējas saprast savas darbības vai tās vadīt atbilstošos apstākļos var tikt apšaubītas,

¹¹ Latvijas notāru pakalpojumi pieejami attālināti, <https://www.latvijasnotars.lv/articles/latvijas-notaru-pakalpojumi-pieejami-attalinati> [aplūkots 13.04.2022.].

¹² Kurzemes rajona tiesas Saldū 03.01.2020. spriedums lietā Nr. C-0014-20/18.

¹³ Konvencija par personu ar invaliditāti tiesībām. Parakstīta Ņujorkā 18.07.2008. [11.03.2023. red.].

¹⁴ Civillikuma 1431. pants noteic, ka "akta parakstīšana, vienalga, vai tas attiecas uz pašu parakstītāju vai trešo personu, uzskatāma par piekrišanu šim aktam, ja tā saturs parakstītājam bijis zināms un ja viņam tajā tiesiskā darījumā, uz kuru akts attiecas, ir personīga interese un ierunas tiesība". Civillikums: LV likums. Pieņemts 28.01.1937. [02.02.2023. red.], 1408. pants.

¹⁵ Kurzemes apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 19.03.2020. spriedums lietā Nr. C69261118.

¹⁶ Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 11.05.2018. spriedums lietā Nr. CA-0927-18/20.

¹⁷ Augstākās tiesas Senāta 14.12.2017. spriedums lietā Nr. SKC-189/2017.

¹⁸ Augstākās tiesas Civillietu tiesu palātas 23.03.2015. spriedums lietā Nr. C06055011.

¹⁹ Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 26.02.2020. spriedums lietā Nr. C30650913; Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 11.06.2020. spriedums lietā Nr. C04249414.

neskatoties uz to, ka tiesisks darījums noslēgts kā notariāls akts. Proti, prezumpciju par notariālā akta augsto ticamību ir iespējams atspēkot.

Autore turpmāk rakstā padziļināti vērtēs to, kādā kārtībā un ar kādām metodēm notārs nosaka personas gribu, kā arī pārliecinās praksē par to, vai personai piemīt likumā minētā rīcībspēja.

3. Rīcībspējas novērtēšanas praktiskie aspekti un izaicinājumi

Vērtējot tiesu nolēmumos ietverto argumentāciju, ir redzams, ka personas griba tiek noskaidrota kā savstarpējās komunikācijas ceļā, tā arī balstoties uz pašas personas sniegto informāciju zvērinātam notāram vai viņa palīgam. Līdztekus komunikācijai tiek vērtēti un gūta pārliecība par atbilstību Civillikuma 1409. pantā ietvertajiem priekšnoteikumiem. Proti, jāvērtē personas iespējama atrašanās nesamaņas stāvoklī vai stāvoklī, kādā persona nespēj saprast savas darbības nozīmi un nespēj savu darbību vadīt.²⁰ Kādā no lietām notāra spēju novērtējums aplūkots kopsakarā ar darījuma dalībnieku tiesībām uzdot jautājumu pirms darījuma parakstīšanas, kā arī notāra sniegto skaidrojumu. Attiecīgi notāra pārliecība par darījuma dalībnieces rīcībspēju un spējām saprast savu darbību nozīmi nav apšaubāma, jo zvērināts notārs pirms darījuma parakstīšanas sniedzis precīzu darījuma būtības skaidrojumu. Šāda atziņa izriet no tiesas secinājumiem.²¹ Tātad, ja notārs darījuma dalībniekam precīzi izskaidrojis darījuma būtību, rīcībspējas novērtējums atzīstams par atbilstošu likumā postulētajam pienākumam.²² Papildus tam pieminēšanas vērts ir spriedums, kurā tiesa darījuma spēkā esamībai nepieciešamās spējas interpretē kā novērtētas apstākļos, ja zvērināts notārs darījuma dalībniekam iepriekš ir devis iespēju pārliecināties par darījuma saturu, lūdzis skaidrot darījuma būtiskās sastāvdaļas, kā arī uzdot nepieciešamos jautājumus.²³

Autores ieskatā, vairākos tiesu nolēmumos paustie secinājumi, kā arī izpratne par to, kā tiek novērtēta personas rīcībspēja, ir nepareiza. Atliek vien iedomāties gadījumus, kad darījumu noslēgtu persona, kurai piemīt spēja komunicēt un sniegt atbildes uz notāra jautājumiem,²⁴ spēja izlasīt darījuma tekstu, bet nepiemīt spējas pavisam vai kaut vai daļā izprast to, kādas tiesiskās sekas tiesisks darījums ietver. Piemēram, persona nespēj izprast tiesiska darījuma satura nozīmi, ievērojot savu veselības stāvokli.²⁵ Šādas varētu būt personas ar garīga rakstura traucējumiem vai personas ar vecuma demenci.

Šeit rodas diskusija par to, vai un ciktāl likumā ietvertais pienākums pārbaudīt personas rīcībspēju ir izpildāms katrā gadījumā individuāli. Vēl jo vairāk attiecībā uz personām, kurām piemīt zināmi spēju traucējumi. Proti, ir vairāk nekā skaidrs, ka notārs nav apveltīts ar speciālām zināšanām fiziskas personas spēju klīniskam novērtējumam. Kā atzīts tiesu praksē, personas spējas saprast un vadīt savu darbību,

²⁰ Rīgas pilsētas Latgales priekšpilsētas tiesas 30.12.2020. spriedums lietā Nr. C29304020.

²¹ Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 27.04.2016. spriedums lietā Nr. C28378313.

²² Augstākās tiesas 02.02.2016. lēmums lietā SKC-1406/2016; Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 15.06.2016. gada spriedums lietā Nr. C33393412.

²³ Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 27.04.2016. spriedums lietā Nr. C28378313.

²⁴ Sal. skatīt: Kurzemes rajona Saldū tiesas 03.01.2020. spriedums lietā Nr. C-0014-20/18.

²⁵ Zemgales apgabaltiesas 17.04.2019. spriedums lietā Nr. C15234515.

attiecīgi to, vai personai nepiemīt kādi gara darbības traucējumi, psihiski traucējumi, kas ietekmē viņu patiesās gribas esamību,²⁶ ir mediķu speciālistu kompetence.²⁷ Tomēr atšķirīga argumentācija pausta apgabaltiesas spriedumā, kurā norādīts, ka zvērināta notāra pienākums nav diagnosticēt personas psihisko stāvokli tādēļ, lai pildītu zvērināta notāra pienākumu. Proti, noteiktas eksperta zināšanas, specializējoties personas psiholoģiskā stāvokļa izpētē, nebūt nav nepieciešamas.²⁸ Turklāt, aplūkojot Latvijā spēku zaudējušā 1974. gada 28. jūnija likumu "Par valsts notariātu",²⁹ secināms, ka rīcības spējas novērtēšana tika deleģēta ārstniecības personām.³⁰ Iepriekš minētais rosina domāt, ka šādos apstākļos rīcības spēju vērtē ārstniecības persona, kas ir apveltīta ar speciālām zināšanām, tostarp personas iekšējās gribas izvērtēšanā un ģenerālklauzulas piepildīšanā ar konkrētu saturu.

Tā, piemēram, arī Vācijā tiek diskutēts, kā pilnvērtīgi un kvalitatīvi izpildāms notāra pienākums vērtēt rīcības spēju, ņemot vērā, ka notārs spēju novērtējumu var pamatot tikai ar savu pieredzi un juridisko kompetenci. Kā atzīts Vācijas tiesību doktrīnā, rīcības spējas esamība vai tās pilnīga neesamība³¹ īpaši nozīmīga ir apstākļos, ja darījuma dalībnieks atrodas sarežģītā spēju atpazīšanas situācijā. Piemēram, demences gadījumā vai atrodoties ārstniecības iestādē.

Nepastāvot ne vienotai kārtībai, ne vadlīnijām šāda pienākuma izpildei, pastāv varbūtība, ka notariālā akta taisīšanas brīdī zvērināts notārs rīkojies vienīgi saskaņā ar saviem subjektīviem pieņēmumiem, kā arī pieejamo informāciju reģistros par rīcības spējas ierobežojumiem un aizgādības nodibināšanu.³² Pastāvot iespējai notariālo aktu šādā gadījumā apstrīdēt, ir acīmredzami, ka zināmai un pamatnosacījumos vienotai rīcības spējas noteikšanas kārtībai būtu jāpastāv, vēl pirms notariālais akts ir ticis noslēgts. Šādos apstākļos var secināt, ka pēc būtības zvērināta notāra pienākums pārbaudīt tiesiska darījuma dalībnieku rīcības spēju nav izpildāms.

Situācijās, kad zvērinātam notāram nav metožu šādu spēju novērtēšanai, var tikt atzīts, ka zvērināts notārs pēc būtības par personas rīcības spēju nemaz nav pārliecinājies, personas spējas vērtējot *post factum*. Apstākļos, ja šāds pārkāpums tiktu pieļauts, tad būtu atzīstams par būtisku,³³ piešķirot tiesības par iepriekš minēto zvērināta notāra rīcību iesniegt sūdzību likumā noteiktajā kārtībā.

Neskatoties uz to, ka Notariāta likuma regulējums neparedz rīcību apstākļos, ja notāram likumā noteiktais pienākums novērtēt rīcības spēju nav izpildāms, tomēr, interpretējot tiesību normu, notariāla akta taisīšana šādā situācijā notāram būtu jāatsaka. Šāda kārtība, piemēram, nostiprināta Vācijas Notariāta likumā. Atbilstoši šā likuma

²⁶ Vidzemes apgabaltiesas Valmierā Civillietu tiesas kolēģijas 31.10.2017. spriedums lietā Nr. C05031811.

²⁷ Limbažu rajona tiesas 27.02.2017. spriedums lietā Nr. C-0041-17.

²⁸ Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 26.02.2020. spriedums lietā Nr. C30650913.

²⁹ Par valsts notariātu: LPSR likums. Grām.: Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Likums par valsts notariātu. Rīga: Liesma, 1974.

³⁰ Atbilstoši 1974. gada 28. jūnija likuma "Par valsts notariātu" 17. pantam notariāli apliecinātiem dokumentiem pielīdzināja testamenta un pilnvaras izdošanu, ko ārstniecības procesā iesaistītās personas apliecināja, pacientam atrodoties ārstniecības iestādē. No iepriekš minētā izriet, ka arī iepriekš izvērtēto personas rīcības spēju.

³¹ Atbilstoši Vācijas Civillikuma (Bürgerliches Gesetzbuch (BGB)) 104. paragrāfa otrajai daļai pieļaujams personas pilnīgas rīcības nespējas stāvoklis jeb rīcībnespēja. Sk. Vācijas BGB 104. paragrāfu, https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/_104.html [aplūkots 15.03.2023.].

³² Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 26.02.2020. spriedums lietā Nr. C30650913.

³³ Rīgas apgabaltiesas Civillietu tiesas kolēģijas 25.02.2020. spriedums lietā Nr. C-0006-20/6.

11. paragrāfam, ja notāram rodas pārlicība, ka personai rīcībspēja nepiemīt, tam ir pienākums notariālā akta taisīšanu atteikt. Atteikuma gadījumā notāram ir pienākums fiksēt protokolā visas šaubas par ierobežotajām personas spējām. Tomēr apstākļos, ja notārs, vērtējot personas spējas, nonāk pie secinājuma, ka personas veselības stāvoklis ir smags, arī par šo apstākli notāram ir pienākums izdarīt atzīmi protokolā.

Salīdzinot ar tiesību normām Latvijā, kas neparedz spēju novērtēšanas kārtību, kā arī kārtību, kādā notāram jārikojas apstākļos, ja notārs konstatējis personas rīcībspējas ierobežojumu, piemēram, garīga rakstura traucējumus, aplūkojams Vācijas Notariāta likums. Proti, Notariāta likuma 11. paragrāfā ietvertās prasības.³⁴ Atbilstoši Vācijas tiesību regulējumam notārs katrā individuālā gadījumā spēju novērtējumu veic savas rīcības brīvības ietvaros.

Tomēr notārs ievēro atsevišķus apstākļus, kas varētu radīt nepieciešamību spējas pārbaudīt atkārtoti. Šādi apstākļi, piemēram, ir darījuma dalībnieka iepriekš pārdzīvots insults vai tāds veselības stāvoklis, kas bijis par pamatu darījuma apliecināšanas brīdī atrasties ārstniecības iestādē. Turklāt tiesu praksē ticis atzīts, ka notārs citastarp ņem vērā darījuma dalībnieka jebkuru slimību, kas var ierobežot personas rīcībspēju, iepretim dalībnieka fiziskai invaliditātei, kas var būt vien pirmšķietama.³⁵ Notāra šaubas turklāt nedrīkst būt par pamatu notāram atteikt personas rīcībspējas vērtēšanu. Šādos apstākļos notārs pēc būtības atteiktos pildīt savus publiskos pienākumus.³⁶ Šādā gadījumā turklāt apsverams, vai šaubu gadījumā notāram nebūtu piešķiramas pilnvaras pieprasīt papildu pierādījumus, piemēram, medicīnisko novērtējumu.³⁷

Līdz ar to, kā tas izriet arī no Vācijas tiesību prakses, notārs novērtēšanu var sākt vien komunikācijas ceļā. Tomēr papildu spēju novērtējums un izmeklēšana nepieciešama apstākļos, ja sarunas ceļā notārs konstatē zināmus rīcībspējas traucējumus.³⁸ Šeit būtiski izcelt, ka attiecībā uz lēmumu, ko notārs pieņem pēc rīcībspējas novērtēšanas, notārs pilda vien “notikuma liecinieka”, bet ne eksperta lomu. Iepriekš minētais ņemams vērā arī gadījumā, ja lēmums vērtējams tiesvedībā kā pierādījums attiecībā uz personas spējām noslēgt tiesisku darījumu.³⁹

Kopsavilkums

1. Rīcībspēja ir juridisks priekšnoteikums, ko zvērinātam notāram ir pienākums novērtēt darījuma dalībniekiem pirms notariāla akta taisīšanas katrā gadījumā individuāli.
2. Notariāta likumā nostiprinātā pienākuma izpildei nav paredzēta ne vienota kārtība, kādā personas rīcībspēja novērtējama, ne noteiktas vadlīnijas, lai šāds

³⁴ Beurkundungsgesetz (Vācijas Notariāta likums), 11. paragrāfs, https://www.gesetze-im-internet.de/beckrg/___11.html [aplūkots 15.03.2023.].

³⁵ Hammas Augstākās tiesas (Vācija) 08.07.2015. spriedums lietā Nr. 11 U 180/14.

³⁶ Vupertāles apgabaltiesas (Vācija) 19.10.2020. spriedums lietā Nr. 9 T 132/20.

³⁷ Šāda prakse pastāv Kanādā. Sk.: Does a notary have to verify a person's capacity?, <https://www.cnq.org/en/the-chambre-and-your-protection/faq/does-a-notary-have-to-verify-a-persons-capacity/> [aplūkots 15.03.2023.].

³⁸ Vupertāles apgabaltiesas (Vācija) 19.10.2020. spriedums lietā Nr. 9 T 132/20.

³⁹ Meier M. S., Horst D. Handbuch Betreuungsrecht. Heidelberg: C. F. Müller, 2016, S. 456.

pienākums būtu pilnvērtīgi izpildāms, tāpēc spēju pārbaude un tādējādi arī tiesību normā ietvertais pienākums atzīstams par neskaidru.

3. Nedrīkst pieļaut, ka pienākums novērtēt rīcībspēju tiek izpildīts deklaratīvi, formāli, pirmšķietami un balstoties vien uz personas vispārējo veselības stāvokli. Nepieciešams izstrādāt vienotas komunikācijas vadlīnijas attiecībā uz kārtību, kādā novērtējama personas rīcībspēja. Apstākļos, ja tiesisks darījums tiek noslēgts ārstniecības iestādē, vadlīnijām ir jāgarantē, kādā kārtībā zvērinātam notāram novērtējamas speciālā tiesību subjekta, proti, pacienta, spējas.
4. Vērtējot tiesību normas interpretāciju tiesu praksē, secināms, ka spēkā esošais tiesību regulējums nespēj garantēt cilvēku, kura spējas saprast savas darbības nozīmi vai spēt savu darbību vadīt ir ierobežotas, piemēram, pamatojoties uz garīga rakstura traucējumiem, efektīvu tiesiskās aizsardzības nodrošināšanu viņu tiesībām.